

مرکز علمی:

مدرسه عالی حجّتیّه وابسته به مرکز جهانی علوم اسلامی - حوزه علمیه قم المقدّسه المبارکه

پایان نامه کارشناسی ارشد فقه و معارف اسلامی

عنوان

عدالت اجتماعی

از منظر امام علی علیه السلام

استاد راهنما

جناب حجة الاسلام والمسلمین دکتر حسینیان

نگارنده

سید محمد فاضلی

قم - بهار ۱۳۸۳

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی
شماره نیت: ۱۳۳۰
تاریخ نیت:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقديم به:

علی علیه السلام شهید عدالت،
و به فاطمه علیها السلام شهید ولایت

سیاس و قدردانی

با سپاس و قدردانی از مرکز جهانی علوم اسلامی، به ویژه از ریاست محترم آن جناب حجة الاسلام و المسلمین آقای اعرافی، که با درایت و بینش عمیقی که به حوزه علوم انسانی دارند، زمینه اجراء پایان نامه را در این مرکز، فراهم نمودند، بر فضل و ادب پوشیده نیست که یک اثر علمی در قالب پایان نامه، می تواند. خلأهای فکی - علمی - جامعه را برطرف سازد. مخصوصاً در شرایطی که انقلاب اسلامی، عهده دار نشر اسلام ناب به اقصی نقاط عالم است، این امر جزء با پژوهش، و نظریه پردازی عملی نمی شود.

و در پایان از زحمات مخلصانه جناب استاد دکتر حسینیان که

راهنمایی این پژوهش را قبول فرموده اند صمیمانه تشکر می نماید.

نمره:

امتیاز:

صفحه:

چکیده پایان نامه

عنوان پایان نامه

نام و نام خانوادگی دانشجو رشته مقطع

استاد راهنما استاد مشاور

تاریخ تصویب تاریخ دفاع

این پژوهش با موضوع عدالت اجتماعی از منظر حضرت علی علیه السلام اصلی ترین دغدغه اش آن است که بداند، عدالت از نظر حضرت امام علی علیه السلام چیست؟ پاسخ این سؤال که در واقع فرضیه ما در این پایان نامه است عبارت است از عدالت اجتماعی امر نظر مولای متقیان، یعنی دادن هر حقی به صاحب آن که این امر زمانی صورت می گیرد که سه عنصر در آن باشد. ۱. فرهنگ حق مداری ۲. دستگاه قضائی سالم ۳. دستگاه اجرایی کارآمد.

این پژوهش از چهار فصل و یک خاتمه تشکیل شده که بیان می شود: ۱. در فصل اول، کلیات و مفاهیم، بحث شده که عبارتند از مفهوم سوسیالیسم، کمونیسم و لیبرالیسم، تعریف عدالت اجتماعی، فقر و غنی، آزادی، امنیت و محبت.

۲) در فصل دوم عدالت اجتماعی از منظر نظام های سوسیالیسم و لیبرالیسم، و آنگاه عدالت در میان اندیشمندان مسلمان و بخشی از نحله های اسلامی مورد کنکاش قرار گرفته است. و نکته قابل توجه در بحث مکاتب اجتماعی مذکور، در آنست که هر دو جریان، برای اصلاح جوامع خود، عدالت را به همان مفهومی که تعریف کرده اند، تنها راه نجات جوامع می دانند. و در قسمت دوم از فصل که دیدگاه اندیشمندان مسلمان و بخشی از نحله های اسلامی (اشاعره، معتزله و امامیه) درباره عدالت اجتماعی آمده است، آنچه که در این میان از اهمیت زیادی برخوردار است آنست که عدالت در نگاه آنان معلول شریعت است. یعنی عدالت زمانی اجراء می شود که احکام و قوانین شریعت در جامعه اجراء شود.

۳) فصل سوم، پایه های عدالت اجتماعی از منظر امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب علیه السلام را به خود اختصاص داده است که عبارتند از: ۱. فرهنگ حق مداری ۲. دستگاه قضائی سالم ۳. حاکمان اجرایی کارآمد.

مطلب مهم در این فصل آنست که عدالت اجتماعی در اندیشه امام علیه السلام صرفاً به مباحث اخلاقی خوب و بد، خلاصه نمی شود. بلکه عدالت اجتماعی در حیطه فلسفه دولت قرار می گیرد. و آنرا جزء وظیفه اصلی حاکم می داند. و حضرت اصلاح جامعه را منوط به اصلاح نهادهای اجرائی و قضائی می داند. و برای مشروعیت قدرت، شأنی بالاتر از دفاع از عدالت نمی داند. و نکته مهمی که وجود دارد آنست که عدالت اجتماعی در مکتب علوی، از چنان جامعیتی برخوردار است که همه خلائق و ابناء بشر را تحت حمایت خویش قرار می دهد. و همه از خیر آن بهره مندند.

۴) و در فصل چهارم که با عنوان شکوفه های عدالت بحث دنبال شده است. عبارتند از: ۱. ایجاد رفاه اجتماعی - اقتصادی ۲. مساوات ۳. آزادی ۴. امنیت، ۵. محبت و مراد از شکوفه آنست که مردم این مقولات یاد شده را در زندگی لمس کنند و با جان و دل احساس نمایند. آنگاه است که شیرینی و میوه عدالت را چشیده اند. و در نهایت با یک جمع بندی کلی از مطالب و مرور مجدد بحث به پایان رسیده است.

فهرست مطالب

- ۱ ..... مقدمه: طرح تحقیق
- ۲ ..... (۱) طرح موضوع:
- ۳ ..... (۲) اهمیت و فایده آن:
- ۳ ..... (۳) سابقه پژوهش:
- ۴ ..... (۴) سؤال اصلی:
- ۴ ..... (۵) سؤالات فرعی:
- ۲ ..... (۶) فرضیه:
- ۵ ..... (۷) متغیرهای مستقل:
- ۵ ..... (۸) متغیر وابسته:
- ۵ ..... (۹) روش تحقیق:
- ۵ ..... (۱۰) سازماندهی:

(هفت)

فهرست مطالب

۶	فصل اول: کلیات، تعریف مفاهیم و اصطلاحات
۷	مقدمه
۷	مفاهیم، و اصطلاحات
۷	مفهوم عدالت و تعاریف آن
۸	۱. معنای لغوی عدالت:
۹	۲. معنای اصلاحی عدالت:
۱۰	۳. تعریف عدالت اجتماعی در اندیشه اسلامی:
۱۱	۴. شاخه‌های عدالت اجتماعی
۱۳	مفهوم و تعاریف فقر
۱۳	۱. مفهوم فقر در اصطلاح فقهی:
۱۳	۲. فقر در اصطلاح جامعه‌شناسی:
۱۴	۳. تعریف فقر از نظر اندیشمندان معاصر اسلامی شهید محمد باقر صدر:
۱۵	مفهوم غنی:
۱۶	تعریف و مفهوم آزادی در آراء اندیشمندان

مفهوم امنیت	۱۹
۱. امنیت از دیدگاه والتر لپمن:	۲۰
۲. داریوش آشوری	۲۰
۳. امنیت در مفهوم کلام حضرت علی <small>علیه السلام</small> :	۲۱
جمع بندی	۲۳
فصل دوم: عدالت اجتماعی در نظام سوسیالیسم، لیبرالیسم و اسلام (نحله‌های اسلامی و	
اندیشمندان مسلمان	۲۲
مقدمه	۲۵
مفهوم عدالت اجتماعی در میان مکاتب اجتماعی سوسیالیسم و لیبرالیسم	۲۶
۱. عدالت اجتماعی در مکتب سوسیالیسم:	۲۶
۱ - ۱. راه‌های تحقق عدالت در نظام سوسیالیسم	۲۶
۲ - ۱. مجری عدالت اجتماعی در نظام مارکسیسم	۲۷
۳ - ۱. غایت عدالت در نظام کمونیسم	۲۸
۴ - ۱. عقیم ماندن عدالت در تفکر سوسیالیستی	۲۹
۲. عدالت اجتماعی در مکتب لیبرالیسم:	۳۰
۱ - ۲. راه کارهای عدالت در مفهوم لیبرالیسم:	۳۲

.....	فهرست مطالب	(نه)
.....	۳ - عدالت اجتماعی در اسلام	۳۳
.....	۱- نجله‌های اسلامی	۳۳
.....	الف - عدالت در اندیشه مرجئه:	۳۳
.....	ب - راهکارهای مرجئه برای حفظ آرامش جامعه	۳۴
.....	ج - عدالت در اندیشه اجتماعی اشعری معتزله و امامیه اثنا عشری	۳۵
.....	د - بازتاب‌های اجتماعی - سیاسی عدالت در نجله‌های اشاعره، و معتزله و شیعه:	۳۶
.....	هـ - عدالت اجتماعی، از نگاه شیعه امامیه (با تفسیری که امام علی <small>علیه السلام</small> از عدالت دارند)	۳۸
.....	۴ - نظرات اندیشمندان مسلمان:	۴۱
.....	۴-۱ ابن خلدون:	۴۱
.....	۴-۲ سید قطب:	۴۳
.....	۱ - ۲ - ۴ - پایه‌های عدالت اجتماعی در اندیشه سید قطب:	۴۵
.....	۴-۳ دیدگاه شهید صدر در تحقیق عدالت اجتماعی:	۴۶
.....	۱ - ۳ - ۴ - راه کارهای عملی شهید صدر برای تحقق عدالت:	۵۱
.....	۴. عدالت اجتماعی در اندیشه امام خمینی (ره):	۵۱
.....	ج - جمع بندی	۵۴
.....	فصل سوم: پایه‌های نظری و اجرایی عدالت اجتماعی در نگاه حضرت علی <small>علیه السلام</small>	۵۶
.....	مقدمه	۵۷
.....	۱. فرهنگ حق مداری:	۵۸
.....	الف - تشخیص حق	۵۹

.....	فهرست مطالب	(۵د)
.....	ب - دشمنان حق	۶۰
.....	ج - انواع حقوق:	۶۱
.....	۲. دستگاه قضائی (عدالت کیفری):	۶۴
.....	الف. دستگاه قضائی از نظر علی <small>علیه السلام</small> :	۶۵
.....	ب. ویژگیهای فردی قاضی از نظر مولا علی <small>علیه السلام</small> :	۶۷
.....	ج. شرط ویژگیهای اخلاقی در قاضی:	۶۸
.....	د. مصونیت دستگاه قضائی از منظر مولا علی <small>علیه السلام</small> :	۶۹
.....	۳. حاکمان اجرائی (عدالت توزیعی):	۷۱
.....	الف. حذف خائنین به ملت (ملی) از مسئولیت های اجرائی:	۷۲
.....	ب. حذف غیر متخصصان از بدنه نظام اسلامی در کارهای کلیدی و مهم:	۷۴
.....	ج. عنصری که باید در بدنه نظام اسلامی داخل شود (تعهد):	۷۵
.....	د. جمع بندی	۷۷

.....	فصل چهارم: شکوفه های عدالت اجتماعی	۷۸
.....	مقدمه	۸۰
.....	(۱) رفاه از طریق مبارزه با فقر و غنی	۸۰
.....	۲ - آثار و پیامدهای اجتماعی فقر از دیدگاه حضرت امیرمؤمنان علی <small>علیه السلام</small>	۸۴
.....	۱ - ۲ کاستی فکری و فرهنگی	۸۵
.....	۲ - ۲ خواری در اجتماع	۸۵

فهرست مطالب

(یازده)

- ۳-۲ - محرومیت سیاسی ۸۶
- ۳ - راه کارهای فقرزدایی در سیره حکومت حضرت علی علیه السلام ۸۷
- الف - کمک‌های و حمایت‌های دولتی ۸۸
- ب - کمک‌ها و حمایت‌های مردمی ۹۴
- ۴ - غنی از منظر حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام ۹۶
- ۴-۱ - آثار و پیامدهای غنی وافر و تکاثری در کلام حضرت امیر علیه السلام ۹۷
- الف - استثمار اقتصادی و ظلم بر مردم ۹۸
- ب - تهاجم فرهنگی ۱۰۰
- ج - تهاجم اقتصادی ۱۰۱
- ۲-۴ - خلق و خوی مرفهین ۱۰۲
- ۳-۴ - مذهب اهل تکاثر ۱۰۳
- ۲) جایگاه مساوات در اندیشه امام علی علیه السلام ۱۰۴
- راهکارهای عملی برای ایجاد مساوات در نگاه حضرت علی علیه السلام : ۱۰۶
- ۱ - تعدیل ثروت ۱۰۶
- ۲ - مساوات در برابر قانون ۱۰۸
- ۳ - تساوی در تقسیم بیت‌المال (حتی برای عزیزترین بستگان) ۱۰۹
- ۴ - تساوی در طبقات اجتماعی ۱۱۰
- ۳) آزادی در اندیشه امام علی علیه السلام : ۱۱۲
- ۱ - آزادی مرام امیرمؤمنان علی علیه السلام ۱۱۴
- ۲ - آزادی‌های مدنی ۱۱۴

.....	فهرست مطالب
..... (دوازده)	
..... ۱۱۶	۳- آزادی سیاسی
..... ۱۱۸	الف - حق آزادی مخالف
..... ۱۱۹	ب - احترام به آراء مردم
..... ۱۲۰	ج - رعایت انصاف و عدالت با مخالفان:
..... ۱۲۱	۴) امنیت اجتماعی در نگاه حضرت علی <small>علیه السلام</small>
..... ۱۲۱	ارزش امنیت در تفکر اسلامی
..... ۱۲۴	۵) محبت:
..... ۱۲۶	الف - بازنگری در مفهوم محبت:
..... ۱۲۷	ب) برتری محبت بر عدالت:
..... ۱۲۹	جمع بندی
..... ۱۳۱	خلاصه و نتیجه گیری
..... ۱۳۵	منابع و مأخذ

مقدمه:

طرح تحقیق

(۱) طرح موضوع:

عدالت اجتماعی، یکی از پر جاذبه‌ترین، خواسته‌های فطری انسانهای تشنه عدالت بوده است. که می‌خواسته‌اند، به آن برسند و از سرچشمه آن سیراب شوند. هر انسانی که در جامعه، تلخی ظلم و ستم، را چشیده باشد در عمق جان، مزه شیرین عدالت را، آرزو می‌نماید. مخصوصاً، مردمان که، از زندگی جز تلخی و رنج، چیزی دیگری سهم‌شان نگردیده است. سالیان سال در زیر شکنجه و شلاق حاکمان مستبد، و گرگان درنده خوی، له و استخوان‌هایشان خرد گشته است به دنبال رهایی از این سرزمین وحشت می‌گردند می‌خواهند به سرزمین عدالت پناهنده شوند و به همین جهت است که به دنبال آن سرزمین می‌گردند آن کوفه است، سرزمینی که مرکز عدالت در آن جا تنه زده است. و آبیاری کننده درخت آن، علی مرتضی علیه السلام است. بنابراین علی علیه السلام و عدالت او برای همه ستمدیدگان تاریخ انسانیت (گذشته، حال و آینده) یک داروی شفابخش است. که می‌خواهند با توصیف عدالت و درک آن، تسلاً بخش دل‌های رنجور و رمیده خویش شوند.

(۲) اهمیت و فایده آن:

هدف از انتخاب این موضوع (عدالت اجتماعی) بدان جهت است که نگارنده که خود از یک سرزمینی است که استخوانهایشان، بر اثر شلاق «منشان»، خرد شده است بتواند با درک و فهم عدالت اجتماعی، از زبان مؤسس آن، یعنی علی بن ابیطالب علیه السلام برای جامعه و کشورش (افغانستان) که بر اثر ظلم و بی عدالتی حاکمان گذشته به مرحله نابودی رسیده است، خدمتی ولو اندک بنماید. زیرا به طور یقین، می توان ادعا کرد که عدالت اجتماعی یگانه داروی شفابخش دردهای بی درمان ملت های مسلمان است. لذا شناخت و فهم عدالت اجتماعی در مرحله اول، و عمل به آن در مرحله ثانی، می تواند زمینه ساز مدینه فاضله اسلامی شود.

(۳) سابقه پژوهش:

بحث عدالت اجتماعی، بیشتر در غرب مطرح شده است خصوصاً بعد از برپایی نظام کمونیسم که با شعار برابری و مساوات روی کار آمدند و نظریه پردازان کمونیسم، راه تحقق عدالت اجتماعی را در از بین بردن مالکیت خصوصی می دانستند و در حوزه فکری لیبرالیسم هم از عدالت اجتماعی بانگه که آنها دارند پرداخته شده است مثلاً جان رالز به عدالت پرداخته و انصاف را عین عدالت می دانند و در میان متفکرین اسلامی، سید قطب به آن پرداخته است البته سید قطب بیشتر به مبانی کلامی و اعتقادی آن نظر داشته است و هم چنین شهید صدر که شاید یکی از اولین اندیشمندان مسلمان باشد که به موضوع عدالت اجتماعی از بعد اقتصادی آن پرداخته است اما در اکثر آثار اندیشمندان اسلامی بحث از عدالت جنبه کلامی و اخلاقی دارد. مثلاً فقهاء در باب صفات امام جمعه و جماعت بحث از عدالت آن می کنند. اما عدالت در نهج

مقدمه، طرح تحقیق..... (۴)

نگاه عمیق‌شان از درد و رنج انسان‌ها و از سوی دیگر با ارتباط ایشان به منبع الهامات رحمانی و الهی، وقتی سخن از عدالت به میان می‌آورند دارای بازارزشی خاصی است که با همه نظرات در این باب تفاوت می‌کند، البته فی الجمله می‌توان ادعا کرد که عدالت اجتماعی در نهج البلاغه، هنوز، از سوی اهل فرهنگ و علم کار جدی در آن نشده است و ما در این باب به لحاظ تئوری و نظریه‌پردازی گام‌های اول را آغاز نموده‌ایم.

(۴) سؤال اصلی: عدالت اجتماعی از نظر امام علی علیه اسلام چیست، و بر چه پایه‌هایی استوار است و تحقق آن چه ثمراتی را به دنبال خواهد داشت؟

(۵) سؤالات فرعی:

۱. مفهوم عدالت اجتماعی چیست؟
۲. دیدگاه مکاتب سوسیالیسم و لیبرالیسم سرمایه‌داری درباره عدالت اجتماعی چه است؟
۳. دیدگاه نحله‌های مرجئه، اشعری، معتزله و شیعه درباره عدالت اجتماعی چیست؟
۴. نظریات اندیشمندان مسلمان درباره عدالت اجتماعی چه است؟
۵. عدالت اجتماعی بر چه پایه‌هایی استوار است؟
۶. ثمرات عدالت اجتماعی چیست؟

(۶) فرضیه: عدالت اجتماعی از نظر امام علی علیه السلام یعنی دادن حق هر صاحب حقی که بر سه پایه حق‌مداری، دستگاه قاضی و حاکمان اجرائی استوار بوده و ثمرات مهم آن عبارتند از: ایجاد رفاه از طریق مبارزه با فقر و غنی مساوات آزادی امنیت و محبت.

۷) متغیرهای مستقل: دستگاه قضائی، حاکمان اجرایی و حقّ مداری

۸) متغیر وابسته: عدالت اجتماعی

۹) روش تحقیق: توصیفی - تحلیلی

۱۰) سازماندهی: سازماندهی آن از یک مقدمه و چهار فصل تشکیل شده است.

در فصل اول به کلیات اشاره شده است از قبیل مفهوم سوسیالیسم، کمونیسم لیبرالیسم، عدالت، فقر و غنی، مساوات آزادی، امنیت و محبت در فصل دوم عدالت از نگاه مکاتب سوسیالیسم و لیبرال سرمایه داری و سپس از نگاه اندیشمندان مسلمان و نحله‌های اسلامی بحث شده است و در فصل سوم عدالت از منظر حضرت علی علیه السلام که تحت سه مقوله ۱. فرهنگ حق مداری، ۲. دستگاه قضائی، ۳. حاکمان اجرایی بحث شده است.

در فصل چهارم تحت عنوان شکوفه‌های عدالت که به موضوعات ۱. رفاه از طریق مبارزه با فقر و غنی ۲. ایجاد مساوات ۳. آزادی ۴. تأمین امنیت ۵. مبحث بحصن شده است و در نهایت پایان نامه با یک جمع بندی به اتمام رسیده است.

فصل اول:

کلیات، تعریف مفاهیم و اصطلاحات

مقدمه

در این فصل مفاهیم و اصطلاحاتی که در طی فصول بعدی مورد استفاده قرار می‌گیرد، توضیحاتی داده شده است. و تا حدّ ممکن برای هر کلید واژه معانی لغوی و تعاریف مصطلح آن بیان شده است. زیرا ابهام واژه‌ها و اصطلاحات باعث عدم فهم مطالب می‌شود. لذا بر آن شدیم که فصل اول را به تبیین اصطلاحات اختصاص دهیم. که اهم کلید واژه‌هایی که در این پایان‌نامه مورد استفاده قرار می‌گیرد عبارتند از: عدالت اجتماعی، فقر و غنی، آزادی و مساوات، امنیت و محبت.

مفاهیم، و اصطلاحات

مفهوم عدالت و تعاریف آن

عدالت: مفهوم عدالت از مفاهیم بدیهی است یعنی هرکسی آنرا به فراخور حالش آنرا درک می‌کند اما از آنجایی که می‌خواهیم، عدالت را از منظر اندیشمندان غربی و مسلمان بیان کنیم لازم است اول معنای لغوی آن را و سپس معنای اصطلاحی آنرا (از دید اهل نظر بیان کنیم.

فصل اول، کلیات، تعریف مفاهیم و اصطلاحات ..... (۸)

۱. معنای لغوی عدالت:

عدالت از ماده عدل در زبان عربی گرفته شده است و معنای آن در زبان فارسی به دادگری ترجمه شده است و در زبان انگلیسی بدان Justice گویند، که ما به سه تعریف اهل لغت اکتفا می‌کنیم:

الف - عدالت در لغت به راستی (استقامت) و در شریعت به معنی راستی و در راه حق و دوری از مانع و برتری دادن عقل بر هواست. عدالت از این جهت که مصدر است مترادف عدل است و عدل عبارت است از اعتدال، راستی و میل به حق و حدّ وسط بین دو طرف افراط و تفریط است. (۱)

ب - ابن منظور در لسان العرب درباره مفهوم لغوی عدل می‌نویسد: عدل آن چیزی است که در نظر انسانها دارای استقامت و درستی باشد. عدل مفهوم مقابل جور است. (۲)

ج - راغب در کتاب مفرداتش می‌نویسد، عدالت و معادله الفاظی‌اند که مفهوم مساوات را اقتضاء دراند، این کلمات به اعتباری برای دو چیز به کار برده می‌شوند عدل و عدل مفاهیم نزدیک به هم‌اند اما عدل در مورد امور معقول و عدل در مورد امور محسوس به کار برده می‌شود. (۳)

با توجه به سه تعریف لغوی فوق از عدالت، می‌توان این ویژگی‌ها را برای آن برشمرد:

۱. عدالت مفهومی است ذهنی که هر کس با فطرت خود، معنی آنرا می‌داند و آنرا در مقابل

ظلم و جور قرار می‌دهد.

۱. فرهنگ فلسفی، صلیبا جمیل، ترجمه منوچهر صانعی (تهران، انتشارات حکمت، ج اول پاییز ۱۳۶۶، ص ۴۶۱.

۲. لسان العرب، ج ۹، بیروت، دارالحیاء لتراث العربی، ص ۸۳ (۱۴۰۸ هـ ق).

۳. راغب اصفهانی، معجم مفردات الفاظ القرآن، ج ۲، ص ۷۶۵.